

צנזורה אסתיטית

ריצ'רד שוסטרמן

תדפיס מתוך עיון, רבעון פילוסופי
כרך ל"א, חוברת ד
תשרי תשמ"ג

צנזורה אסתטית

ריצ'רד שוסטרמן

(א)

אמנים ושוחרי אמנות נמנו מאז ומתמיד על המתנגדים החריפים לכל צנזורה כשהם מעלים על גס את חופש הביטוי כגורם בעל חשיבות מכרעת לפיתוחה של האמנות. מאבקה של האמנות עם הצנזורה עתיקי-ימים כמו מאבקה עם הפילוסופיה; מאז הגה אפלטון את הרעיון של החרמת האמנות המימטית בגלל הטאיה המוסריים והאפיסטמולוגיים, מתגייסים אלופי האמנות להגן על חירותה וזכות קיומה. בראשית דרכם ניסו מגיני האמנות לשלול ולבטל את גינויה המוסרי והאפיסטמו-לוגי בהדגישם את תפקידה הדידאקטי של האמנות. ברבות הימים, משנתחזק מע"מדה של האמנות, עלתה תביעתם לאוטונומיה מוחלטת ולחופש ביטוי בלתי-מוגבל הנחשבים לנחוצים לאמנות לפי עצם טבעה היצירתי. הרומאנטיציזם דחה בתוקף כל מה שעלול לקצץ את כנפי הדמיון של הכישרון האסתטי, והאסתטי-ציזם הוקיע כל התערבות חיצונית בתהליך החופשי הטהור של יצירת "אמנות לשם אמנות". ועדיין, לאורך כל המאה העשרים נאלצים האמנים, במזרח כמערב, להתמודד ולהיאבק עם הצנזורה. מכאן, ההשקפה הרווחת עד היום רואה בצנזורה לא רק מפלצת קדמונית שאיממה על האמנות בשחר-ימיה, אלא עיקרון שבמהותו עויין ומזיק לאמנות ומנוגד מיסודו לאוטונומיה האסתטית.

השקפה זו מוטעית, לפי דעתי, ונובעת מתפיסה פשטנית מדי של הצנזורה לצורותיה ומניעה האפשריים. בדעתי לטעון במאמר זה כי ההכרה באוטונומיה של האמנות אינה מחייבת לדחות כל צנזורה, וצנזורה אסתטית עשויה עקרונית להביא יותר תועלת מאשר נזק לאמנות. עם זאת, ארצה לטעון בסוף המאמר שיש בכל זאת לדחות צנזורה אסתטית, אך מטעמים לא אסתטיים.

בחרתי בביטוי "צנזורה אסתטית" בכוונה, כי ברצוני להראות שצנזורה של חומר אסתטי יכולה בעצמה להיות אסתטית, כלומר לשרת מטרות אסתטיות. אנו נוטים לזהות צנזורה, בפרט בהקשר אמנותי, עם צנזורה מוסרית. אך ישנם כמובן עוד סוגים אחרים של צנזורה, כגון צנזורה פוליטית או צבאית. המילון אכן מציע רשימה פתוחה של סוגי צנזורה, בהגדרתה כגניזה של מה שיש בו "פסול לבטחון המדינה, למוסר החברתי וכדומה"¹. הניתן לכלול בין אותם תחומים, הנר-מזים על-ידי "וכדומה", גם פסול אסתטי? הרי כמו שישנם דברים הפוגעים בביטחון,

¹ אבן-שישון, 'מילון חדש', ערך "צנזורה", ירושלים, קרית-ספר, 1977, עמ' 1144.

במוסר, או בדת ודאי ישנם דברים העשויים לפגוע בערכים אסתטיים. ואם כך, המושג 'צנזורה אסתטית' אינו חסר משמעות או סותר עצמו, ולא נהא מופתעים למצוא צנזור ב"עולם האמנות' או ב"רפובליקת האמנות",² מושגים הרווחים לאחרונה בדיונים. אך גם אם יש לדבר משמעות, זו עדיין לא מעניקה לו צידוק; ייתכן שצנזורה אסתטית, ככל שהיא קיימת, גורמת רק נזק לאמנות. בין ההשגות על תיאוריות מוסדיות של האמנות, גם הטענה כי כל מיסוד מהווה איום על חופש היצירה האמנותית, כאשר כל הגבלה של חופש זה עויינת ומזיקה לאמנות.³ טענות אלה ניתן להעלות בלי ספק אף במשנה תוקף נגד רעיון הצנזורה האסתטית, ועוד נשוב לעיין בהן בבואנו לשקול את ערכה של צנזורה כזאת. אך תחילה ראוי להבהיר יותר מהי צנזורה אסתטית ומזהן הצורות שזו עשויה ללבוש.

(ב)

הפסילה של הצנזור עשויה להתבטא במובן מצומצם כאיסור ומניעת פרסום והפצה, או במובן רחב יותר הכולל גם אמצעי ענישה ודיכוי.⁴ בבואנו לבחון את ערכה של צנזורה אסתטית מבחן פשוט ועם זאת גם מחמיר, נתרכז במובן החד המצומצם של פסילה מונעת ונשאל, באילו פעולות מנע תתבטא הצנזורה האסתטית ועד כמה מוזיקות פעולות אלה ומנוגדות למהותה של האמנות.

את הפסילה (המונעת) של יצירות אמנות על יסוד טעמים אסתטיים אפשר לסווג לפי שתי בחינות כלליות, לאמור: האם כל היצירה או רק חלק ממנה נפסל; האם הפסילה נעשית בידי המחבר (או היוצר) עצמו, או בידי אדם אחר או קבוצת אנשים אחרת. ישנן כמובן עדויות למכביר על אמנים שפסלו ואף הרסו יצירות שלמות שלא הניחו את דעתם מבחינה אסתטית. פסילה ומחיקה של קטעים פגומים מבחינה אסתטית בידי האמן היוצר, היא ודאי תופעה רגילה מאד, אם לא שגר-תית ממש. ביקורת עצמית כזאת, כפי שהעיר אליוט,⁵ מהווה חלק מהותי של

E.g. T.J. Diffey, "The Republic of Art", *British Journal of Aesthetics* 9² (1969); G. Dickie, *Aesthetics*, New York, Bobbs-Merrill, 1971, pp. 98-108;

A. Danto, "The Artworld", *Journal of Philosophy* 61 (1964)

E.g. C. Lord, "Convention and Dickie's Institutional Theory of Art",³ *British Journal of Aesthetics* 20 (1980): 322-328

חשוב להעיר כאן שתורת מוסדיות של האמנות החלו לצוץ רק לאחרונה, כאשר הגילויים של החירויות באמנות נעשו קיצוניים ותכופים הרבה יותר, ואופייני לתורות אלה שהן מתבססות ומתגייסות להגנה על החירויות והחידושים הקיצוניים הללו בתחום הביטוי האמנותי.

⁴ ראה את מאמרו של סימון הטוען שיש לפרש את מושג הצנזורה כדיוקה במובן הצר: Y. R. Simon, "A Comment on Censorship", *International Philosophical Quarterly* 27 (1977): 33-42

T. S. Eliot, "The Function of Criticism" in his *Selected Prose*, ed. F. ⁵ Kermode, London, Faber, 1975, p. 73

תהליך היצירה; ודבר זה כבר מרמז שאין ניגוד כה חריף בין צנזורה ליצירתיות כשם שאין ניגוד בין יצירתיות לביקורת.

כאן עשויים לטעון שצנזורה עצמית כזאת אינה בגדר צנזורה ממש, כי זו חייבת להיעשות בידי סמכות חיצונית. זו טענה בעייתית. שהרי באחת הצורות העיקריות של צנזורה, דהיינו בצנזורה הצבאית של דוחות מודיעין, ייתכן כי אותה הסמכות המחברת את הדוח היא אף הסמכות המצנזרת ומונעת את פרסומו. אך שוב, כדי לחדד את שאלת הצנזורה האסטיטית אני מוכן להוציא מכלל דיון את הצנזורה העצמית.

דיוננו להלן יתרכז איפוא בצנזורה לא-עצמית של יצירות אמנות שלמות או של חלקי יצירה המעוררים התנגדות אסטיטית. דוגמה מובהקת למקרה הראשון, של פסילת יצירות שלמות, היא הפסילה — ולמעשה, ההשמדה — של חלק מצויריו של טרנר בידי ראסקין, שסבר כי אותם ציורים גרועים מבחינה אסתית.⁶ כדוגמה למקרה השני נזכיר את מעשהו הידוע של עזרא פאונד, שמחק כמעט מחצית מיצירתו המקורית של אליוט "ארץ השממה", ואת מעשיהם של עורכים ספרותיים לרוב, בכל ימות השנה, הפוסלים ומחקים פסקות או קטעים הנראים בעיניהם פגומים בתוך יצירות שלמות, שכלל ראיות לפרסום. מה עוד שהעורכים הספרותיים של כתבי-עת והוצאות ספרים עוסקים גם בצנזורה אסטיטית של יצירות שלמות. אמנם, כתבי-היד מוחזרים למחבר תכופות בנימוק של "חוסר מקום" או "חוסר תקציב", אך יש להניח — למצער לגבי מקצת היצירות — שפרסומן נמנע בנימוק יותר פשוט שהן בלתי-ראויות מבחינה אסטיטית.⁷

כנגד זאת אפשר לטעון, שהסירוב לפרסם יצירה מסוימת איננו עדיין בגדר פסילה המונעת את פרסומה. סירוב מצד עורך או מו"ל אינו מונע מן המחבר לפרסם את יצירתו במקום אחר או בהוצאה פרטית על חשבונו.⁸ עובדה זו נכונה כמובן, אך ייתכן שיסודה בהעדר עוצמה מספקת למניעת הפרסום מכל וכל. לא

A. Wilton, *Turner in the British Museum: Drawings and Watercolours*,⁶

London, British Museum, 1975, p. 7

⁷ ככלל, הצנזורה האסטיטית עשויה לחול על יצירת אמנות (או חלק ממנה) רק אם היא ממש גרועה מבחינה אסטיטית, כלומר ערכה האסטיטי עלוב מאד או אפילו שלילי. אולם ייתכנו מקרים שבהם ירצו להחיל את הצנזורה על יצירה שיש לה ערך אסטיטי חיובי במידת-מה ובכל זאת מעוררת התנגדות אסטיטית, בגלל השפעותיה האסטיטיות השליליות (כגון השחטת הטעם הטוב או בלבול הסגנון, וכדומה). דוגמה אופיינית להתנגדות אסטיטית כזו ניתן לראות בגיניו החריף שגינה אליוט, בתקופתו המוקדמת, את מילטון בגלל השפעתו "המדמדרת" על הספרות האנגלית — חרף גדולתו האמנותית. ליתר פירוט על טיעונו של אליוט ראה את מאמרי R. Shusterman, "Evaluative Reasoning in Criticism", *Ratio* 23 (1981): 141-157

⁸ א. האקסלי טוען כי עלויות הדפוס נעשו כה גדולות ומופרזות שהסירוב לפרסם יצירה ספרותית גורם למעשה למניעת פרסומן של יצירות רבות ומהווה משום כך כעין צנזורה, שהיא צנזורה כלכלית. A. Huxley, "Censorship and Spoken Literature", in *Adonis and the Alphabet*, London, Chatto & Windus, 1956, p. 117

קשה לתאר בדמיונו צוות עורכים המחליט לפסול יצירת אמנות מסוימת מבהיגה אסתטית, מפני שהיא בלתי-ראויה בהחלט לפרסום, בלא תלות בתנאי מקום ומי-מון. פסילה כזאת משולה ליישום עקרון הצנזורה האסתטית, אף שקביעתו של הצוות הזה אינה מחייבת בתי-הוצאה ועורכים אחרים, לכשאותה יצירה תהא מר-גשת לשיפוטם בהמשך.

או שמא צנזורה פירושה בהכרח מניעת פרסום מוחלטת של יצירת אמנות? יש לנו יסוד לפקפק בכך, אם נזכור מקרים לא מעטים שבהם הצנזורה הכנסייתית ואף המדינית לא מנעה, ולא יכלה למנוע, את פרסומן של יצירות אסורות, שהופצו על-ידי מחבריהן אמנם במחיר הסיכון של עצמם ושל קוראיהם. אמנם הסיכון כאן מוגדר במפורש בדיני עונשין או חרם רוחני, וקיים מוסד רשמי של צנזור רב-סמכא לפסול ולהרוץ את הדין; בעוד שאין הדבר כן ברפובליקת האמנות, המתוארת בפי דובריה כארגון חופשי ורופף מדי להטלת צנזורה ודיני עונשין רשמיים. אך, כלום הכרח לצנזורה מוסדית שיהיו בידיה אמצעים רשמיים פורמאליים לפסילה ולענישה, בפרט כאשר מדובר במוסד שארגונו כה רופף ובלתי-רשמי כמו בעולם האמנות? איני רואה שום נימוק המחייב אמצעים כאלה. יתירה מכך, גם אם נסכים שצנזורה מוסדית דורשת אמצעים פורמאליים שכמותם אין למצוא בעולם האמנות, הרי נשארת בעינה האפשרות שצנזורה אינה חייבת להיות מוסדית כדי לפעול ולהשפיע. העוצמה לפסילת יצירת אמנות שאובה לעתים מכוח הנסיבות והעובדות בשטח, ולא דווקא מכוח דינים מוסדיים.

מכל מקום, עיקר ענייני, במאמר זה, איננו לקבוע עד כמה צנזורה אסתטית קיימת בפועל, אלא לבדוק אם הצנזורה של יצירות אמנות — בניגוד לדעה המקובלת — לא רק שאינה מזיקה בהכרח לאמנות, אלא אף עשויה לשרת אינט-רסים אסתטיים; או במלים אחרות, האם צנזורה עקרונית נוגדת ומזיקה לאמנות או לאו. כדי להמחיש את השאלה כאן, נדמיין לעצמנו מצב דמיוני בו היינו יכולים לייסד חברה חדשה המוקדשת לאינטרסים אסתטיים והנשלטת על-ידיהם. האם בחברה כזו היינו נותנים אפשרות לצנזר אמנות או היינו מונעים כל אפשרות כזו בהרחיקנו את הצנזור מחברתנו (כפי שהמליץ אפלטון להרחיק את האמנים המימ-טיים)? לי נדמה כי אם נתחשב רק באינטרסים אסתטיים ואמנותיים היינו יכולים לאפשר צנזורה אסתטית אשר אינה בהכרח פוגעת באינטרסים אלה אלא יכולה אף לקדם אותם. לכן, לדעתי, אין מקום לדחות את הצנזורה של האמנות כפי שמקובל לעשות, על-פי טעמים ונימוקים אסתטיים גרידא. אבל עניין זה דורש בדיקה שיטתית ולכן נפנה עתה לבירור הנימוקים והטעמים האסתטיים בעד ונגד צנזורה על האמנות.

(ג)

מורס פקהם, הדן בספרו 'אמנות ופורנוגרפיה' בצנזורה מוסרית של האמנות, ולא בצנזורה אסתטית, מסכם בקצרה את שני עיקרי הטענות האסתטיים נגד הצנ-זורה של האמנות: "חופש הביטוי דרוש לאמן כדי שיוכל לגלות אמת אמנותית,

או לחילופין, כדי ליצור אמנות גדולה".⁹ הבה נבדוק טיעונים אלה אחד לאחד כדי לראות אם הם טיעונים תקפים נגד צנזורה אסתטית.

1. פקהם דוחה למעשה את שני הטיעונים ומבטל את הראשון בקלות יתירה, בדרך הנראית לי לא אדקוואטית, לאמור:

לגבי הביטוי של אמת אמנותית ישנן שתי אפשרויות. או שנמנע לבטאה בכל דרך אחרת, או שניתן לבטאה גם בצורה לא-אמנותית. במקרה הראשון אין חשיבות לעקרון חופש הביטוי; מאחר שאותה אמת אמנותית שנפסלה על-ידי הצנזור אינה ניתנת לביטוי בשום צורה אחרת, הרי לא נוכל בשום אופן לדעת אם חופש הביטוי של האמן נשלל ממנו או לא נשלל. במקרה השני, אם ניתן לבטאה גם בצורה אחרת, הרי אין זה מדויק לאפיין את האמת הזאת בתור 'אמת אמנותית'.¹⁰

נראה שפקהם טוען כאן (על-דרך דילמה קונסטרוקטיבית) שאם נמנע לבטא אמת אמנותית בצורה אחרת, כי אז לעולם לא נוכל לדעת שביטוייה נמנע על-ידי הצנזור, ועל כן גם לא נוכל להאשים את הצנזור בעוון פסילת ביטוייה. ומצד שני, אם זו אמת הניתנת לביטוי בצורה אחרת, כי אז מניעת ביטוייה באמנות עדיין לא מונעת את ביטוייה במקום אחר; ולטעון נגד הצנזורה כי מניעת ביטוייה של אמת מסוימת באמנות מדללת את האמנות ומורידה מערכה כבר מעביר אותנו לטענה האסתטית השנייה נגד הצנזורה — היותה מכשול לאמנות גדולה.

טיעונו של פקהם מלא קשיים ואינו מצליח להראות שהצנזורה אינה שמה מכשול בפני גילוייה של אמת אמנותית (ככל שיש דבר כזה). ראשית, בחלק הראשון של טיעונו הוא יוצא מהנחה מפקפקת, שאם דבר-מה לא ניתן לביטוי בצורה אחרת (כלומר, לא שהוא נמנע הביטוי בכלל אלא רק נמנע לבטאו בצורה לא אמנותית), כי אז נמנע לדעתו ולהכירו בכלל, ועל כן נמנע לדעת שביטוי נפסל. עם כל הספקות שיש לי לגבי המושג 'אמת אמנותית' איני רואה שום היגיון בטענה, שנבצר מכוחנו לדעת אמת מסוימת אם אין היא ניתנת לביטוי אדקוואטי ביותר מצורה אחת. (ואמנם יטענו רבים, שאמיתות מסוימות ידועות לנו אף שאין להן ביטוי אדקוואטי בשום צורה.) יתירה מכך, גם אם נסכים שאין בכוחנו לדעת אם הצנזור מנע מידיעתנו אמת אמנותית, הרי עצם הברורות שלנו אינה מבטלת את העובדה שאמת כזו נפסלה והועלמה מידיעתנו וכתוצאה מכך נגרם נזק וגירעון לאמנות או לנסיוננו.¹¹ לבסוף, ניתן לערער גם על החלק השני בטיעונו של פקהם

Morse Peckham, *Art and Pornography*, New York, Harper & Row, 1971, p. 5

¹⁰ שם, שם.

¹¹ אולי ירצה מישהו להבחין בין עצם הגילוי של אמת אמנותית לבין האפשרות להפיצה ברבים כדי לטעון, שהצנזורה מפריעה רק לתפוצה בפועל. אולם שום תועלת לא תצמח מהבחנה זו, שכן, כדי לגלות אמת אמנותית האמן נזקק תכופות באורח מהותי לתפוצת התגליות של אמנים אחרים וזלתי.

בטענה כי גם אם האמת האמנותית ניתנת במידה מסוימת לביטוי בצורה אחרת, הרי ביטוייה האמנותי עשוי להיות הרבה יותר חזק ומשכנע, ולפיכך פסילת הביטוי האמנותי עלולה להכשיל ולמנוע את הכרת האמת הזאת לאשורה. פקהם יכול לבטל טענה זו כמבטאת התנגדות לצנזורה מטעמים קוגניטיביים ולא אסתטיים. בנקודה זו דומני הצדק עם פקהם; אם אמת אמנותית ניתנת לביטוי בצורה לא אמנותית, כי אז תביעתה האסתטית נגד צנזורה חייבת להתנסח במונחים של ערכה האסתטי של אמת זו.¹²

מכאן נוכל להביא נימוק טוב יותר מזה של פקהם לכך שהצנזורה מטעמים אסתטיים איננה שמה מכשול בפני גילוייה של אמת אמנותית (בין שניתן ובין שנמנע לבטאה בצורה אחרת), האמורה לגלם ערך אסתטי גדול. שכן, אם אמת אמנותית היא בעלת ערך אסתטי גדול, הרי כל יצירה המגלמת אותה תהא מן הסתם רבת ערך אסתטי ולפיכך גם אינה מועדת לפסילה בכוח צנזורה אסתטית. אם לעומת זאת אין לאמת האמנותית ערך אסתטי ממשי, הרי לא נוכל להביאה כנימוק אסתטי בר־תוקף נגד הצנזורה.

המתנגד לצנזורה אסתטית יכול לערער על קו הטיעון שהצענו זה עתה בטענה, שגם אם אמת אמנותית מעניקה ערך אסתטי ליצירות המבטאות אותה כך שהן ממלא אינן מועדות לפסילה בידי צנזור אסתטי, הרי ייתכנו יצירות אמנות אחרות, פגומות מבחינה אסתטית, המגלמות ניסיון בלתי-מוצלח לבטא אמת אמנותית, שעל אף כשלונן עשויות לתרום ולסייע לחיפוש אחר אמת אמנותית. לכן, צנזורה הפוסלת יצירות כאלה עלולה בהחלט להכשיל את גילוייה של אמת אמנותית, לפי טענתו.

אך המצדד בצנזורה אסתטית יכול להשיב לטענה זו בשתי דרכים. ראשית, הוא יכול לטעון, שאם עבודות פגומות אסתטית עשויות בכל זאת לתרום לגילוי אמת אמנותית חדשה, הרי זה רק משום שחרף כשלונן (הקררי לעתים כישלון מכובד או ראוי-להערכה) הן מתקרבות לאותה אמת אמנותית ומגלמות איפוא ערך אסתטי ברמה נאותה למדי. אם המתנגד לצנזורה ממשיך לטעון במלוא החומרה כי אפילו כישלון אסתטי מוחלט עשוי לתרום לגילוייה של אמת אמנותית, יהא על המצדד בצנזורה אסתטית לנקוט אסטרטגיה שונה, הסתברותית; לאמור, אם אכן כל דבר עשוי לתרום בדרך כלשהי לגילוייה של אמת אמנותית, הרי על סמך ההנחה שקיים קשר הדוק בין אמת אמנותית לערך אסתטי, סביר להניח שההתבוננות ביצירות בעלות ערך אסתטי ראוי-לשמו יקדמו את גילוייה הרבה יותר מהר מהתבוננות ביצירות פגומות פחותות-ערך.

הואיל וזמנו של האמן או הצופה באמנות מוגבל, ונבצר ממנו לתור אחר אמיתות האמנות בכל דבר המתיימר להיות אמנות, נבון וחסכוני ביותר עבורו

¹² טענות של פקהם היא בכך, שהוא דן רק בנימוקים אסתטיים נגד הצנזורה שאינה מיוסדת בטעמים אסתטיים טהורים, כשהוא מתעלם מאפשרותה של צנזורה שהיא עצמה אסתטית, כלומר משרתת מטרה אסתטית ומנומקת בטעמים אסתטיים.

אחד — של צנזורה אסתטית — עשויות דווקא לעודד אמנות גדולה ולא לבולמה ולהזיקה.

ראשית כל נוכל לסתור כשקרית בעליל את ההנחה הרומאנטית הקיצונית, שאמנות גדולה זקוקה לחופש מוחלט. אפילו ניתן לייחס משמעות למונח חופש מוחלט (בפרט לגבי יצור בן־תמותה סופי ומוגבל כמו האמן), הרי המציאות הפשוטה מוכיחה שרוב (ואולי כל) היצירות הגדולות באמנות נוצרו בתנאים שהכתיבו הגבלות וסייגים ממשיים מוגדרים מאד. ציירים, פסלים, ואדריכלים עבדו מאז ומתמיד תחת אילוצים ומגבלות מבהינת איכות וזמינות החומרים והאמצעים הטכנולוגיים שעמדו לרשותם. אמנים בכל תחומי האמנות יצרו יצירות מופת כשהם מוגבלים בבחירת נושא היצירה שהוכתב להם מצד המזמין או המעסיק. אמנות גדולה נוצרה תמיד בסד הגבלות אסתטיות, חוקי סגנון, וכללי מסורת.

יתירה מכך, מושג הצורה מרכזי באמנות; וצורה פירושה סדר, גבולות, והעדר חופש מוחלט. טיעון רב־תוקף קובע שאמנות טובה זקוקה דווקא למסגרת גבולות וסייגים כדי לכבוש את דחף היצירה האמנותי בתוך צורה ותבנית. לדעת חסידי תורות ההבעה של האמנות, הכפיפות לסייגי התבנית המגבילה (כגון של המדיום) היא המבדילה בין מבע אמנותי לבין מבע שהוא "פורקן גרידה".¹⁴ ועוד טוענים שהתבנית, החוקים, הצורות, וכללי המסורת מסייעים לקידומה של אמנות גדולה, הגם שזו חורגת לעתים מעבר לגבולות הקבועים או מפירה את הכללים באופן דראמטי.¹⁵ מבקרי אמנות הנוטים להמעיט בערכן של יצירות האמנות בנות־זמננו רואים בפריקת העול ובחירויות המופרות את הסיבה לפחיתות ערכן. נראה איפוא שאמנות גדולה אינה זקוקה כלל ועיקר לחופש מוחלט. אדרבה, בלשון פאראפראזה להערה המפורסמת של אליוט על השירה ניתן לומר, עבור האמן השואף ליצור אמנות טובה אין אמנות חופשית.

אפשר לטעון שאף אם הפרכתי את הצורך של האמנות בחופש מוחלט לא הפרכתי את דרישתה לחסינות מפני כל צנזורה. שכן גם אם סייגים אסתטיים מסוימים מסייעים לעיצוב האמנותי, הרי אפשר לטעון שקיים הבדל מכריע בין הגבלות מבניות ובין אימת הצנזור שאינו מסייע למבנה או לעיצוב אלא רק פוסל באכזריות. פסילה ואיסורים, כך יטענו, ודאי עלולים רק להזיק ולחבל באמנות גדולה. אך שוב ראוי להיזכר בעובדות כהויות, כי יצירות מופת רבות למדי בספרות (לדוגמה, כתבי ספנסר, מרלו, ג'ונסון, שקספיר, ודון) נוצרו בתנאי צנזורה מחמירה כאשר "כל ספר שהוגש לדפוס חייב לקבל אישור ורשות מידי הסמכות המלכותית או מן הארכיבישופים של קנטרברי ויורק או מטעם צנזור מיוחד

E.g., B. Bosanquet, *Three Lectures on Aesthetic*, London, Macmillan, 1915, pp. 8, 32-40

¹⁵ ויטגנשטיין כנראה מחזיק בדעה זו. L. Wittgenstein, *Lectures and Conversations*, Oxford, Blackwell, 1970, pp. 5-6

שמונה לשם כך".¹⁶ כלום היינו זוכים ליצירות מופת רבות או גדולות יותר בלעדי אותה צנזורה? האם נוצרו באמת יצירות יקרות ערך יותר לאחר ביטול הצנזורה? אני מטיל ספק בכך. מכל מקום, הצנזורה שהיתה נהוגה באנגליה היתה דתית, פוליטית, ומוסרנית, ואנו דנים כאן במידת החבלה או התועלת האסתטית הנגרמת לאמנות מכוח צנזורה אסתטית. עם זאת, העובדות שהזכרנו מלמדות שקיומה של צנזורה אינו עומד בסתירה להיווצרותן של יצירות אמנות טובות ודגולות.

(ד)

עד כאן נקטתי טקטיקה מתגוננת בעיקרה, כדי להראות שצנזורה אסתטית אינה בהכרח רעה ומביאה נזק אסתטי לאמנות. עתה ברצוני להציע כמה טיעונים פוזי-טיביים המוכיחים שצנזורה המיוסדת בטעמים אסתטיים עשויה לטפח את כושר היצירה וההערכה של אמנות גדולה (או טובה) ולתרום בכך לעליית רמתם ולמי-מושם של הערכים האסתטיים בתרבותנו.

הטיעון הראשון מתבסס על ההשקפה, שאין להבין ולהעריך נכונה אמנות מופת, ולמעשה כל אמנות, אלא במסגרת אותה מסורת אמנותית. כדברי ט. ס. אליוט:

נמנע להבין את מלוא משמעותו של משורר, או אמן כלשהו, כשהוא מבודד ועומד ברשות עצמו בלבד. כדי לעמוד על טיבו ומשמעותו של אמן עלינו לעמוד על מהות יחסו אל האמנים והמשוררים שקדמו לו. אי-אפשר לעמוד על ערכו כשהוא לעצמו; אתה מוכרח להעמידו בהשוואה ובניגוד לכל אלה שקדמו לו.¹⁷

דבר זה נכון, כמובן, גם לגבי כל יצירת אמנות בודדת של האמן, כי הערך והמשמעות של כל יצירה נמדדים מתוך התייחסות ליצירות הגדולות שקדמו לה באותה מסורת אמנותית. מבחינה זו, שמשמעותה וערכה של יצירת אמנות תלויים בכך שהיא תופסת מקום בתוך מסורת אמנותית, ניתן להסיק שאמנות גדולה יכולה להיווצר ולזכות בהערכה רק אם היא קשורה למסורת כזאת; לאו דווקא צמידות על-ידי כבלים וחיקוי, אלא על-ידי התאמה כלשהי לעקרונותיה של אותה מסורת או אף על-ידי המשך פיתוחה והרחבתה. אסתטיקנים רבים מדגישים לאחרונה את היסוד ההיסטורי והמסורתי באופיה של האמנות, אך לא כאן המקום לפרט את טיעוניהם.¹⁸

16 A. Craig, *Suppressed Books*, New York, World Publishing, 1963, pp. 19-20
 17 T. S. Eliot, "Tradition and the Individual Talent", in *Selected Prose*, p. 38
 לדעת אליוט המסורת נבנית על-ידי "המונומנטים הקיימים [של האמנות, אשר] יצרים בעצמם סדר אידיאלי ביניהם". אף שכל יצירת אמנות טובה ומקורית חייבת להתאים עצמה לכללי המסורת ("מידת השתלבותה היא המבחן לערכה", עמ' 39), והרי היא יכולה ועתידה במידת-מה לשנות ולפתח את המסורת, ובדרך זו "היחסים, הפרופורציות, והערכים של כל יצירת אמנות נערכים מחדש בתוך מכלול המסורת בשלמותה" (עמ' 38-39).
 E.g. R. Wollheim, *Art and its Objects*, Penguin, 1970, pp. 160-167; T. J.

אם הצמידות למסורת הינה גורם מהותי הן להערכת והן ליצירת אמנות גדולה, הרי כל דבר העשוי לשמור ולהגן על המסורת מפני הרס, הידרדרות, ונטישה תורם לקידום האמנות והערכים האסתטיים. צנזורה אסתטית, כך אפשר לטעון, עשויה לשרת ואכן משרתת תכלית חשובה זו של הגנה ושימור. אם נרשה לכל יצירת אמנות, בלי שים-לב לפגמיה האסתטיים ולהפרת כללי המסורת האמנותית, להציף את השוק באופן חופשי ולתבוע את תשומת-לבנו בתור אמנות, קיים חשש חמור שהמסורת האסתטית שלנו תתפורר ותושחת. אפילו אם טעמנו מסוגל עדיין להבדיל ברורות בין הסולת לפסולת ולהפריד את הראוי מן המועז והגבבה, כיצד נוכל לשמור ולקיים את כושר ההבחנה והרגישות לנוכח השיטפון המתמיד של אמנות גרועה, המציפה את השוק בלא סייג, מה עוד שהבירור והניפוי הזה מכלה את כוחנו וזמננו. יתירה מכך, אפילו נתיימר שטעמנו מגובש דיו להתמודד עם תופעות אסתטיות גרועות ומשחיתות, מה יהא על הטעם האסתטי של ילדינו שאינו מעוצב עדיין ונוח לקלוט השפעות? השחתת טעמו של הדור הבא מאיימת על קיום המסורת האסתטית ומסכנת איפוא באותה המידה את כושר היצירה וההערכה האסתטית.

הטיעון השני בזכות צנזורה אסתטית מתבסס על טבעו הסופי של האדם וכשריו המוגבלים. לאמור, היחשפות בלתי-מבוקרת ובלא-גבול לשפע עצום של יצירות אמנות גרועות (או אף בינוניות) סופה להקהות את הטעם והערך, או לעמעם ואף למנוע הערכה נכונה של יצירות אמנות גדולות, בגלל פיזור מבוזבז של תשומת-הלב והסחת הדעת מאותו מבחר מצומצם של יצירות יקרות ערך אסתטי ממשי. שהרי לא כתוב על פניהן של יצירות גרועות ובינוניות שהן כאלה, ואנחנו עלולים לאבד זמן ניכר עד שניווכח לדעת כי היצירה שבה התעמקנו היא למעשה חסרת ערך. הפנאי העומד לרשותנו למימוש הצרכים האסתטיים הוא ממילא מצומצם ביותר וחבל לבזבזו על דברים חסרי ערך בלתי-ראויים. זה אמור גם לגבי זמנו של האמן היוצר, המקדיש את מיטב כוחו וזמנו לעיון ולהתבוננות באמנות למען יצירתו; והרי לגבוי אורבת סכנה נוספת שהאמנות הגרועה, שבזבז את זמנו עליה, תשפיע על איכות יצירתו שלו.

כאמור, לא רק הפנאי מצומצם, גם משאבי הכוחות מוגבלים. ושחרר האמנות בחיפושיו אחר היפה נלאה ועלול להתייאש ולחדול מחיפושיו כשהוא פוגש בלא-הרף עבודות אסתטיות גרועות ובינוניות. בנוסף לכך גם טעמו ורגישותו עלולים להשתחק ולהתקהות עקב היחשפותו במידה יתירה לגירויים אסתטיים פחותי

Diffey, "On Defining Art", *British Journal of Aesthetics* 19 (1979); G. McFee, "The Historicity of Art", *Journal of Aesthetics and Art Criticism* 38 (1980) אתה הגירסות הקיצוניות החדישות ביותר של השקפה זו מבוטאת במאמרו של סגוף, הטוען כי "להתנסות במושג אמנותי פירושו . . . לתפוס ולהשתתף בהיסטוריה מסוימת", וערכה של האמנות גלום בהיותה מכוונת ר"מקיימת את המורשת התרבותית שלנו". M. Sagoff, "On the Aesthetic and Economic Value of Art", *British Journal of Aesthetics* 21 (1981): 327

ערך. כדי למנוע מאתנו בזבוז זמן יקר, עמנום ודלדול הרגישות והאנרגיות האסתטיות, רצוי היה לפסול מטעמים אסתטיים טהורים (בלי להתייחס לטעמים אחרים כלשהם) יצירות אמנות חסרות ערך אסתטי, או למצער להוקיען בפומבי.¹⁹ קו הטיעון הזה עלול להיראות קיצוני ומפתיע, אך אינו חדש כלל וכלל. כבר בשנת 1856 הציע ראסקין בלשון נמרצת האופיינית לו:

בדין שאיש לא יורשה להטריד את האנושות עם שירה שאיכותה מסוג ב'. כבר יש לנו מספיק שירה מן הסוג המשובת, די והותר מכפי שאדם מסוגל לקרוא וליהנות במרוצת חייו; יהא זה בגדר חטא או עוון ספרותי מצד כל אדם המעמיס עלינו עוד יצירות נחותות בערכן. ... לא, עוד גרוע מכך; שירה גרועה היא פגיעה בזו הטובה באשר היא מטשטשת את רעננות החושים, מקלקלת את השורה ומביאה למסמוס הרעיונות הטובים בקרב המוני ניות חלכאית; וככלל, היא מכבידה עד לעייפה באורח עגום ונפשע על הליאות של בני-האדם.²⁰

לכך ניתן להוסיף את הרעיון, החבוי בהערותיו של ראסקין אם כי אינו נטען במפורש, כי יסוד מהותי של הערך ושל ההערכה באמנות (בתרבות המערבית, למצער) גלום בייחודיות או במיוחדות של כל יצירת אמנות, אשר אורבת לה סכנה חמורה להיבלע ולהימחק מכוון הייצור ההמוני הבלתי-מבוקר של אמנות פחותות ערך.

ייתכן אולי עוד טיעון נוסף בזכות צנזורה אסתטית, הדומה במידת-מה לטיעון השני אך, לפי דעתי, נבדל ממנו. טיעון זה מיוסד בקביעה שאין האמנות נוצרת ויכולה להיווצר ולהיות מופצת בנסיבות האמורות לגלם חופש מוחלט. שכן לעולם יהיו גורמים מגבילים והשפעות שליטות, כגון גורמים חברתיים, דתיים, כלכליים וכיוצא באלו. לכן, גם בתרבותנו המצטיינת בסובלנות יחסית ואין בה כמעט צנזורה מוסרית, דתית, או פוליטית של האמנות, האמנות רחוקה מלהיות חופשית

J. Wicand, "Quality in Art", *British Journal of Aesthetics* 21 (1981) 19
 ויאנד כנראה ער לבעיה זו בנסחו את העיקרון הקרוי בלשונו "Appreciation Maxim"
 לאמור: "הגן רשאי להציג דבר-מה בתור יצירת אמנות רק בתנאי שהגן סבור שהיא
 ראויה לכבוד ולהערכה ואינה מוציאה לבטלה את זמנו ומרצו של הקהל הבא להתבונן
 בה" (עמ' 331). ויאנד אכן רואה בהפרת העיקרון הזה "סכנה ... למוסד האמנות" (עמ'
 333). אך המצדד בצנזורה אסתטית עשוי לטעון בכל זאת שאין לסמוך לגמרי על נא-
 מנותו של האמן לעיקרון הזה. אפשר גם לטעון כי אחד מתפקידי המבקר הספרותי, הסוקר
 ספרים חדשים, הוא טיפול באותה בעיה של סינון הסולת המועטה מן הפסולת הרבה. כאן
 ישיב המצדד בצנזורה אסתטית שסיעו של המבקר בעניין זה הוא מעט מדי ומאוחר מדי
 ושאימוץ העיקרון של צנזורה אסתטית ישחרר את המבקר לתפקידים פרויים יותר של
 פירוש ושל הערכה של יצירות טובות.

J. Ruskin, "The Pathetic Fallacy", in *English Critical Essays — Nineteenth Century*, ed. E. D. Jones, London, Oxford University Press, 1945, pp. 382n.-383n.

מכל גורמי השפעה מגבילים, ולמצער הספרות סובלת מהגבלות כלכליות ניכרות. ספרים טובים, כפי שמעידים מו"לים רבים בצער אינם מתפרסמים בגלל הישגות כלכלי פשוט. העלות הכרוכה בהוצאתם לאור ובשיווקם גדולה בהרבה מן ההכנסה הצפויה ממכירתם. עיקרון של *laissez faire* אסתיטי באמנות ובמוצרים אסתיטיים, דינו למעשה כדין צנזורה כלכלית או פיקוח כלכלי. ספר השואף להיות הצלחה כלכלית ובכך כדאי לפרסום, חייב לפנות אל קהל קונים רחב, וזה פירושו הורדת הרמה האסתיטית כדי התאמה למכנה המשותף של ציבור גדול ומגוון ככל האפשר. הטיעון יוצא איפוא למסקנה שאם בכל מקרה קיים פיקוח המגביל את אפשרויות היצירה וההפצה של האמנות, הרי רצוי מבחינה אסתיטית שהגבלות אלה תיוסדנה בשיקולים אסתיטיים טהורים ולא בשיקולים של רווח, היצע וביקוש. אפשר אולי להוסיף, שאילו הודפסו רק ספרים טובים באמת, הביקוש להם היה גובר ומספיק כדי שהדפסתם תשלים גם מבחינה כלכלית. אך לא זה השיקול המכריע כאן. עיקר הטיעון הוא בכך שהצנזורה האסתיטית, כלומר פסילת החומר הבלתי־ראוי מבחינה אסתיטית, עשויה לשחרר אותנו מאותן כמויות אדירות של מוצרי אמנות שאולי כדאיים מבחינה כלכלית, לית, אך פחותי ערך מבחינה אסתיטית, והזוכים לתפוצה מכוח השליטה הכלכלית בייצור האמנותי. הפיקוח האסתיטי על מוצרי אמנות עשוי להקטין את כוחם של גורמי פיקוח אחרים, לא אסתיטיים ולא אמנותיים, הזוכים — בגלל העדר פיקוח אסתיטי — להשפעה מכרעת ומזיקה על הייצור האמנותי.

(ה)

עד כאן הראיתי שהטיעונים המסורתיים נגד צנזורה המיוסדים בטעמים אסתיטיים הינם למעשה חסרי תוקף ושכנוע. כמו־כן טענתי כי על יסוד שיקולים אסתיטיים טהורים בלבד יש משום ברכה בסוג מסוים של צנזורת האמנות, דהיינו — בצנזורה מטעמים אסתיטיים. לשון אחר, מנקודת־ראות של האוטונומיה האמנותית והאסתיטית נראית הצנזורה של האמנות, המיוסדת בטעמים אסתיטיים, דבר טוב ומבורך.

ואולם אפשר שיסיקו מדברי שאני תומך או חייב לתמוך, או להצדיק, הפעלת צנזורה אסתיטית של האמנות. אך מסקנה זו נחפזת ומוטעית. ברצוני להדגיש כאן שאינני ממליץ (ואינני מצדיק) ואף איני בא לגונן על צנזורת האמנות מטעמים אסתיטיים טהורים. וזאת לא־דווקא משום שטעמים או נימוקים אלה לכשעצמם אינם תקפים או חסרי חשיבות, אלא משום שהם בכל מקרה מתנגשים עם שיקולי לים אחרים, מוסריים, שהם מכריעים יותר (לפי עניות דעתי). לכן, גם כאשר ישנן סיבות אסתיטיות טובות וכל הנימוקים האסתיטיים מצדיקים לאסור או להרוס יצירת אמנות מסוימת, איני מוכן לקבל שנימוקים אלה בלבד יכריעו את מחויבותי המוסרית הראשונית לחופש הביטוי ולסובלנות כלפי טעמים של אחרים ולתתי. נראה איפוא שאם צנזורת האמנות היא תמיד גרועה ומזיקה מיסודה, הרי זה בגלל נימו־

צנזורה אסתיטית

קים מוסריים ולאודווקא אסתיטיים; כי שיקולים אסתיטיים טהורים של אמנות לשם אמנות מצדיקים לכאורה מידת־מה של צנזורה אסתיטית.²¹

מסקנה זו צריכה להפתיע את האמנים והאסתיטיקנים הרבים, המתנגדים לכל סוג של צנזורה כבלתי־גסבלת באמנות ועם זאת טוענים כי המוסר בכללו, לא זו בלבד שהנו בלתי־רלבאנטי לאמנות אלא מהווה מקור מסורתי של הצנזורה ובתור שכזה הוא האויב המושבע של חופש הביטוי האמנותי. דומה שכאן הגענו למס־קנה שונה בתכלית, שהמוסר, ולא העיקרון האסתיטי הטהור, הוא המגן האמיתי על חירותה של האמנות.

אוניברסיטת בן־גוריון בנגב
באר־שבע

²¹ אין סירוש הדבר שלא ייתכנו מקרים או נסיבות שהצנזורה (של אמנות או לא אמנות) תהא מומלצת בהם בהחלט ומוצדקת מבחינה מוסרית.

Richard Shusterman

Aesthetic Censorship

Since Plato's radical proposal to ban mimetic art, censorship has always been regarded as essentially and necessarily inimical and harmful to art, and antithetical to aesthetic autonomy and interests. My paper challenges this hoary dogma, which, I argue, stems from an oversimplified notion of censorship and its possible forms and motives.

The concept of censorship is shown to allow the possibility of censoring objects of art (or parts thereof) on *aesthetic* grounds as opposed to moral, political, religious, or military grounds; i.e., censoring them because they are *aesthetically* objectionable. I then show that traditional aesthetic arguments against censorship do not hold against this aesthetic censorship,

and that such censorship is in fact more likely to promote aesthetic interests than hinder them. Therefore, considering only aesthetic interests and embracing an ideology of aesthetic autonomy, one should endorse such aesthetic censorship.

However, I nonetheless maintain that such censorship must be rejected. For though it cannot be repudiated on aesthetic grounds, it is to be rejected as conflicting with an overriding moral claim for freedom of expression. The paper thus reaches the surprising conclusion that it is morality and not the ideology of 'art for art's sake' and aesthetic autonomy which is the ultimate and true protector of artistic freedom,

Ben-Gurion University of the Negev

Aesthetic Censorship

Richard Shusterman

Offprint from Iyyun, A Hebrew Philosophical Quarterly
Volume 31, Number 4
October 1982